

KINCSÁSÁS, AVAGY A CÍMERES HALOTT

Jakabffy, Mikó, Ligeti – alapművek újraolvasása

■ Ahol Bánffy regényfolyama véget ér, egy másik erdélyi trilógia történelmi jelen ideje kezdődik. Az erdélyi magyarság huszontkét éves első kisebbségi korszakának „mélységi felderítéséhez” három szerző kínálja az útjelzőkkel legjobban ellátott, kivilágított tárnákat: az egymást tisztelő Jakabffy Elemér, Mikó Imre és Ligeti Ernő munkái. Jakabffy összegzése, *A bánzági magyarság húsz éve Romániában*, Mikó *Huszontkét éve* és Ligeti *Súly alatt a pálma* című szellemi körképe máig alapművek. Jakabffy a harmincas évek végén két évtized történetét zárta le, Mikó és Ligeti a negyvenesek elején egy egész korszakét. Az Erdélyi Római Katolikus Státus Trianontól a második bécsi döntésig tartó évtizedeit nemsokára Scheffler János szatmári püspök írta meg, a magyar tudományosságát Jancsó Elemér, az iskolaügyét Barabás Endre, a kolozsvári egyetemi könyvtárát Monoki István, a régiségét Roska Márton. Sulyok István *Huszontkét év*, Tusa Gábor *Harcunk Erdélyben magyarságunkért* címmel adott ki könyvet, valamennyi hasznos munka a maga nemében.

Jakabffy, Mikó, Ligeti művei azonban nem csak, mint mondani szokás, kiemelkednek a tartalom és színvonal tekintetében vegyes beszámoló, részletmunkák és összefoglalók közül. A „huszontkét évet”, melynek irodalma nemsokára hatalmasra duzzadt, a pályafutását az Erdélyi Fiatalok soraiban kezdő, Jakabffytól támogatott, Ligeti által is nagyra értékelt Mikó ezzel zárta le: „Leírhatatlan örömjongás fogadta a bécsi döntést az egyik oldalon. Huszontkét éves idegen uralom után megtörtént a nagy csoda, és vér nélkül visszakerülhetett az anyaországhoz Erdély egy része, ahol most már minden gáncs és félelem nélkül lehetünk ismét magyarok. Végtelen elkeseredés fogadta a döntést a Romániának maradt erdélyi részeken, főként ott, ahol biztosan számított a magyarság a visszacsatolásra. [...] másnap már megindult az ösztönös lakosságcsere, s a Kolozsvár felől menekülő románok tízezrei szembetalálták magukat a Kisrománia minden részéből visszavándorló magyarokkal, akik a honvédség bevonulása előtt sietve tértek haza, *a felszabadult Erdélybe.*” Ugyancsak 1941-ben jelent meg Ligeti legismertebb műve, „az emlékiratnak egy neme”. Szerzője megvallja, „[l]étezésemnek értelmét sorsszerűen a kisebbségi rabságban találtam fel, és ezzel eleget is tettem a rendeltetésemnek. A magam igen szerény képességeivel az elszakadottak hűségét szolgáltam, és a felszabadítás tényével feleslegessé is váltam. [...] Éltem. De *hogyan* éltem, hogyan éltünk, hogyan gyúrtuk lakóházzá a sarat, hogyan növesztettük ki magunkból elmet-szett végtagjainkat, hogyan munkálkodott eszével, tehetségével, vagy ha más-sal nem, magyarságának puszta tudatával a közel kétmillió lélekszámú nép-töröredék, hogy egy negyedszázadon keresztül megállja a helyét, és a lehetőség szerint megtartsa fajtájának szellemi és anyagi birtokállományát?”

Amint Mikó a *Huszontkét év* forrásjegyzékében megjegyzi, „[a] kisebbségi magyarság politikai történetírásának legértékesebb adattára a Lugoson megjelenő »Magyar Kisebbség« című nemzetpolitikai szemle. A folyóiratot dr.

Jakabffy Elemér, dr. Sulyok István és dr. Willer József alapította, ténylegesen azonban az első évektől eltekintve egyedül Jakabffy Elemér szerkesztette, és ő adta ki román, német, francia nyelven a »Magyar Kisebbség« idegenek számára készült testvérképét is.” Amikor kisebbségpolitikai irodalmi munkássága elismeréseként Jakabffy 1938 májusában ötvenhét évesen akadémikus lett, a nálánál harminc évvel fiatalabb Mikó Borbély István irodalomtörténészt idézte, aki szerint Trianon után „ketten választottak maguknak új nevet Transzilvániában: Reményik Sándor a »Pásztortűz«, Jakabffy Elemér a »Magyar Kisebbség« nevet vette fel.”

A bánági magyarság... első lapjára Jakabffy azt írta, könyvét azoknak ajánlja, „akik méltónak ítélték arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja legyek”. Az ajánlás okkal egyes szám első személyű. Korszak-monográfiáját Jakabffy méltányosságából jegyezte együtt az adatgyűjtésben segédkező Páll György újságíróval, a magyar párt temes–torontáli tagozatának főtítkárával, akivel „az elmúlt két évtized alatt magyar kisebbségi életünk előterében állottunk”. A könyv, amelyet 1938. december 1-jén, a gyulafehérvári határozatok huszadik évfordulóján adtak nyomdába, a budapesti Stúdium könyvkiadónál jelent meg éppen úgy, mint két esztendő múlva Mikó *Huszonkét éve*. Paál Árpád, a székely területi autonómia harcos képviselője naplójában Jakabffyt visszaéléssel, végső soron plágiummal vádolta, mondván, hogy éppen a másik új akadémikus, Kelemen Lajos tudomása szerint Jakabffy úgy lett érdemtelenül az MTA tagja, hogy „az öreg Jancsó Benedek által készített *Erdély statisztikája* című munkához szerzőként odaadta a nevét”. Paál felröptette azt is, hogy szórványmagyarként a Népszövetség genfi kisebbségi kongresszusain megelégedett a kulturális autonómia követelésével, holott Jakabffy és Balogh Arthur mindent megtett Genfben; „de hát – írta később Ligeti – a kisebbségeknek mindenütt berekesztett ajtóit ott sem lehetett fölfeszíteni”. Véleményével Paál voltaképpen egyedül maradt, noha kétségtelen, hogy *A bánági magyarság...* korántsem részesült olyan széles körű és lelkes fogadtatásban, mint a második bécsi döntés után Mikó *Huszonkét éve*.

A megbízhatóan pontos, ám rendkívül termékeny Jakabffyt akkor már olyan művek szerzőjeként tartották számon, mint a *Régi krassóiak* című művelődés- és társadalomtörténeti összefoglaló és *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó–Szörény vármegyében* (1919). Naplója után, amelyben az 1918-as forradalmat örökítette meg, *A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján* című munkáját adta ki (1923), majd a *Tibiscumot* (1924), később *Az 1790–91-iki magyar országgyűlés előzményei Krassó–Szörény vármegyében* című összegzést (1925). *Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében* című forrásművét (1928) az *Adatok a románság történetéhez a magyar uralom alatt* követte (1931). Fontosabb politikai iratai közül a *Népkisebbségi kiváltságaink és feladataink* (1937), a *Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt 1791–1918*, *A Bánág magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán* és a *Krassó–Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre* említendő (mindhárom 1940-ben jelent meg).

Komor, mégis lenyűgöző Jakabffy tárgyilagos értekező nyelve, amely *A magyar államhatalom utolsó hónapjai...*-ban hűvösen távolságtartó, a *Tibiscum* olvasója pedig nem sejtí, hogy ugyanannak az aprólékos, olykor száraz pontossággal előadó „népkisebbségi szakírónak” a művét forgatja, aki színes,

emelkedett, világtörténelmi párhuzamokkal teli, a magyar és az európai irodalom és művészet nagyjait idéző beszédeit három kötetben gyűjtötte össze. *A magyar államhatalom utolsó hónapjai...*-nak tárgyyszerű, olykor a ridegségig menő szikár nyelvezete is éles ellentétben áll anekdotikus parlamenti történeteinek bensőséges emlékező hangvételével. A logikus okfejtéssel élő tanulmányíró az aktuális eseményeket is történeti távlatba állítja, a jelenkor történése pedig, miként *A bánági magyarság...* írója, szintézist teremt. *Súly alatt...* című művében Ligeti is észrevette, hogy az erdélyi magyar politikai közírásban „[n]agy gazdagodást jelentettek Balogh Arthur, Jakabffy Elemér cikkei, amelyek azonban szerzőik »akadémikus« hajlamánál fogva közelebb állottak a folyóirat-irodalomhoz, mint a barthamiklói értelemben vett publicisztikához”. Az erdélyi emlékirat-irodalom hagyományait folytató *Lugostól Hátszegig* című kéziratos emlékezésében (1949) Jakabffy a lezajlott események napját-óráját is megadva személyes hangnemben elemez, a történetíró és a publicista által fölismert távlatból tekintve vissza. A szemléletes, komótosan aprólékos előadás és a gazdag adatszerűség az emlékiratokban különösen hangsúlyos.

A bánági magyarság... befejezésekor az adatait tekintve tökéletesen megbízható pozitívista, a történeti összefüggések értelmezésében lényeglátó eszmetörténész maga is érezte, hogy művének hangvétele és tárgyalásmódja nagymértékben eltér a szomorú decemberi évfordulón elvárt, még inkább a sérelmi politikában megszokott tónustól. „Lehet – írta a bevezetőben –, hogy olvasóink közül talán többen kifogásolják majd azt a hűvös, nyugodt hangot, amellyel csalódásainkat és veszteségeinket előadjuk. Kérjük, értsék meg: célnk nem a sebek feltépése, a panaszkodás vagy vádaskodás, hanem a tények egyszerű lerögzítése.” Művét Jakabffy maga sem a szó szoros értelmében vett monografikus feldolgozásnak tartotta, hanem olyan „tárgyilagoss beszámolóknak”, amelyben „odaállíthatjuk megállapításainkat és adatgyűjtésünket nemcsak az olvasó, de a történetíró elé is”.

A produktum beteljesítette szerzője szándékát, mert *A bánági magyarság...* a választott tárgykör teljes adattára lett. A politikai, társadalmi, gazdasági, művelődési folyamatok értelmezése, azaz forrásmű, egyszersmind regionális köz- és művelődéstörténeti korszak-monográfia. A régió, melynek falvaiból és városaiból adatai valók, a Bánág romániai része: „Az 1920. június 4-ikén aláírt trianoni békeszerződés csak nemzetközi jogilag ismerte el azt, ami 1918 végétől 1919 nyaráig már tényleg megtörtént, az új államhatalmak keletkezését és berendezkedését a bánági részeken. Ez a szerződés a Tisza–Maros szögét három részre tagolta. Északnyugati csücskét meghagyta Magyarországnak, területe többi részét egy észak-nyugatról délkeletnek tartó határvonallal szelte ketté, amely Makóval szemben indul, és Zsombolya közelében tart Versec-Báziás felé. Az e vonaltól keletre eső rész jutott Romániának, és így ez az a terület, amelynek magyar népkisebbségéről számot adunk.”

Mi a legfontosabb különbség Jakabffy és Mikó, illetve Ligeti „hűs és hűszonkét éve”, 240, 320 és 214 oldal terjedelmű korszak-monográfiái között? Nem a regionalitás, és nem is a tárgyalt időszak kétesztendő tartambeli (még kevésbé megjelenésbeli) eltérése, hanem az, ami a kritikus két év alatt történt. Jakabffy egy rész elcsatolásának évfordulóján, a rész változatlan állami hovatartozása idején, Mikó és Ligeti pedig egy alig valamivel hosszabb, ám lezárult korszak végén egész Erdélyről készített összegzést. Jakabffy a második bécsi döntés, Erdély területének új államhatárral való kettészakítása előtt, az 1938. februári alkotmány és a márciusi rendelet törvény után zárta le munká-

ját, Mikó és Ligeti pedig már a döntés, 1940 augusztusa után, a Magyarország-hoz visszacsatolt Észak-Erdélyben. Jakabffy évtizedeken át gyűjtötte anyagát, Mikónak azonban, amint Balázs Sándor Mikó-pályaképéből tudjuk, a magyar csapatok 1940. szeptember 11-i kolozsvári bevonulásától alig egy év állt rendelkezésére, hogy megírja művét, nyomdába adása előtt megmutassa Bánffy Miklósnak, Bethlen Györgynek, Gyárfás Elemérnek. A *Súly alatt...* lassabban készült. A publicista, költő, novellista Ligeti, a *Független Újság* régi szerkesztője tovább „viaskodott az élménnyel”, mígnem formába öntötte „az öregek”, Ady nemzedéke, saját korosztálya és az őrségváltásra készülők, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* körének és a Vásárhelyi Találkozó résztvevőinek küzdelmét, megrajzolva a transzszilvanizmus jegyében született erdélyi magyar szellemi élet, eszmekeresés, irodalom, művészet és sajtó teljes keresztmetszetét.

Mint az első kisebbségi korszak politikai történetének monográfiája, a *Huszonkét év* időrendje, éppúgy, mint a *Súly alatt...*, az egyszerű, „horizontális kronológiát” követi, míg Jakabffy összegzése „vertikális” időrendben halad, szó szerint mélységi: az időrendet a bánági magyar élet külön-külön vizsgált területein belül juttatja érvényre. Elsőként „az átalakulás jelenségeit” 1920 végéig tárgyalja, a második részben „népkisebbségi életünk szervezeteit, értékeit, szellemi és anyagi erejét, alkotásait és veszteségeit” veszi szemügyre. Műve első részét Jakabffy gonddal gyűjtött anyagának megfelelően hat fejezetre osztotta. *Az új államhatalom felé* az országgrész megszállásainak áttekintése, amely sokat merít *A magyar államhatalom...* naplószerű forrásművéből. Eszerint 1918 decemberétől „nyolc hét alatt a szerbek olyan fosztogatást vittek véghez, amilyennek szenvedő alanya a Bánság népe az utolsó török háború óta nem volt”. A román adminisztráció berendezkedésére az 1919. május–augusztusi francia megszállás után került sor. *A magyar társadalom átalakulását* vizsgálva a 18. századi telepítésektől 1918-ig tekinti át a társadalmi-gazdasági folyamatokat, különös tekintettel az általa *A nemzetköziség hatásának* mondott baloldali (kommunista) előretörésre és visszaszorulásra, mindenekelőtt azonban a svábságnak és a zsidóság túlnyomó részének a magyar társadalomból való kiválására, az általános elszegényedésre, a békeszerződés aláírása utáni tömeges állásvesztésre és repatriálásra. *A magyar közművelődési tényezők átalakulása és első veszteségei* című fejezet a római katolikus, református, evangélikus egyház és a zsidó felekezet, majd a magyar iskolák egyre bizonytalanabb helyzetét, a temesvári, a Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyei közművelődési-társadalmi egyesületek, végül a sajtó mind több akadályba ütköző működését tárgyalja. A mindinkább romló mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és pénzügyi viszonyok (*A gazdasági élet az új államhatalom első hónapjaiban*) és a magyarok ellen lefolytatott első politikai perek áttekintése után az 1920-as népszámlálás általa tételesen cáfolt eredményeit is közli.

Jakabffy könyvének második fele a bánági magyar kisebbségi élet teljes körképe. *A politikai szervezkedés* cím alatt az egységbontó kísérletek (a Polgári Szervezet) sikertelensége után létrejött egység (az OMP) eredményeit, a párt temes-torontáli, krassó-szörényi szervezete és a bánági tagozat tevékenységét foglalja össze. *A Közművelődési, társadalmi, jótékonyági és hitbuzgalmi szervezetek* című fejezet a magyar kulturális, oktatási, egyházi és gazdasági élet gazdag kompendiuma (irodalmi társaságok és egyesületek, a református, evangélikus és baptista kulturális-szociális munka, a múzeumok, könyvtárak és társaskörök működése, a színészet, a művészet, irodalom és a sajtó helyzete, a temesvári Magyar Ház és a testedzés). *A Magyar nyelvű iskolák* az állami, községi és magán elemi iskolák-tagozatok, középiskolák, a katolikus óvo-

dák, iskolák, valamint a református tanintézmények adatainak összefoglalója, *A magyarság az egyházi életben* pedig a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius egyház, a baptista és a zsidó felekezet történetének, működésének adatokban ugyancsak gazdag részletezése. *A magyarság új gazdasági helyzetének kialakulása* az „agrárreformot” és következményeit, a magyar telepések vagyoni körülményei mellett a gazdasági szervezetek belső viszonyait tárgyalja, különös tekintettel az ipari munkásság, az értelmiség, a köztisztviselők és a lelkészek, tanárok, tanítók, szabadfoglalkozásúak, magánalkalmazottak drámai életviszonyaira.

A reálpolitikus Jakabffy a kézirat lezárását egy hónappal megelőző, *etnikai* revízióhoz vezető első bécsi döntés után sem *területi* revíziót jósolt. A százezres bántási magyar közösség érdekét szem előtt tartva az Országos Magyar Párt újjászervezésével is megelégedett volna, s közben hangot adott a Magyar Népközösség működéséhez fűzött halvány reménynek is: „A magyarság egyetemes szervezete egyelőre csak a lelkekben él, a jövőtől várva, hogy számára újra külső keretet is adjon, amely a feloszlattottnál is tökéletesebben egyesítsen minden magyart és sikeresebben mentsen meg minden magyar értéket, az erkölcsieket és anyagiakat egyaránt.”

Mikó *Huszonkét éve*, amely az erdélyi magyar kisebbség politikai történetének az 1918. decemberi „egyesüléstől” az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntésig terjedő feldolgozása, külön fejezetet szentel a magyar párt Jakabffy vezette regionális tömbjének, amely a Temes-Torontál és Krassó-Szörény megyei pártszervezetek 1929. június 30-i egyesülésével megalakult tömörülésként az OMP bántási tagozata nevet vette fel. A különállását mindvégig megőrző tagozat Mikó szavai szerint egy év alatt felépítette a temesvári Magyar Házat, ahol „otthont talált a Magyar Párt, a népkisebbségi szakkönyvtár, a Bántási Magyar Gazdasági Egylet, a Temesvári Magyar Nőegylet és Leányegylet, [a] Temesvári Dalárda és a magyar cserkészek, előadóterme pedig minden magyar megmozdulásnak központja lett. Dr. Páll György főtitkár vezetése mellett a bántási tagozat főként a népszervezés terén *mintatagozattá* nőtte ki magát.”

Bár az adatgazdagság tekintetében Mikó műve a Jakabffyéval összevetve is kiállja a próbát, a *Huszonkét év* nagyszabású, ideális terjedelmű, nemcsak kisebbségi politikai, hanem komplex kortörténeti szintézis. Adatai nem a mégoly fontos elsődleges forrás vagy az elkerülhetetlen illusztráció szerepét kapják, inkább az érvelés alátámasztását szolgálják. A könyv módszerét és tartalmát tekintve hagyományos, szemléletére és stílusára nézve a maga korában modern, tárgyát tekintve páratlanul újszerű monográfia Erdélyben és Magyarországon egyaránt, amelyben az adatszerűség a mellékletek körültekintően összeválogatott dokumentumait és a forrásművek annotált összegzését uralja, nem a szöveget. Ésszerű korszakolása – mintegy „ugyanarról másként”, ám más szerkezetben, mint *A bántási magyarság...*, két évtized esszenciáját öt arányos fejezetre tagolja a már ismert csomópontok szerint, melyek Jakabffy művében a regionális belső folyamatok külső politikai kereteiben vezetnek a fordulópontokhoz. Ligeti eszmerájának „külső időrendjét” is a történelem menete szabta meg, dramaturgiája azonban a *Tragikus előjáték* (1918–19) után „koronként és színenként” az eszmék és intézmények történetét megrajzolva halad előre *A hőskortól* (1920–25) *A virágzás korán* (1926–30) és *A helytállás korán* (1931–37) át *A hanyatlás koráig* (1938–40).

Az erdélyi magyar kisebbségi politizálás alapvonalát Mikó a parlamenti demokráciában (a kezdetektől 1938-ig, a királyi diktatúráig) előbb a passzivitás és az aktivitás, majd az „aktív kategóriában” a magyar párt alkalmi koalí-

ciói és az önállóság ellentétpárjával húzza meg, amely fogalmak később a rendi Romániában, a magyarság képviselőiténél a Nemzeti Újjászületés Frontjába való kényszerű integrálódásával értelmüket veszítették. Művét a két békediktátum szövege fogja keretbe: az Európát végletesen megváltoztató trianoni és az időleges érvényű második bécsi döntésé. A szerző a könyvet ebből következően Erdély elszakításával kezdi, és Erdély visszatérésével zárja le.

Az a példás tárgyyszerűség, amely a már Mikó által is felnőtt fejjel átélt periódus elemzésében tudatos távolságtartással párosul, már *A politikai passzivitástól a Magyar Szövetségig 1918–1922* című első fejezetben feltűnik. Csak úgy, mint Ligeti vagy Jakabffy a Bánság vonatkozásában, ő is visszamegy az Erdély elszakítását eredményező politikai változásokig. A németység Nagy-Románia melletti állásfoglalása és a Magyar Szövetség létrejötte után azt a lassú szemléleti átalakulást és kollektív szerveződést elemzi, amely az új államkeretekbe való beilleszkedéshez vezetett, felidézve a választási küzdelmeket és a földreformnak a magyar közösség egzisztenciáját megrendítő következményeit. *A Magyar Párt és a politikai paktumok 1922–1928* című fejezet a politikai küzdelem érzékletes eseménytörténete, amelyben a zászlóbontástól a parlamenti küzdelmeken át a román liberálisok „végnapjaiig” követi nyomon a csucsai paktum következményeit, az avereszkánus kormányzás kisebbségi politikáját, az OMP belső őrsváltását és Krenner Miklós reformcsoportjának tevékenységét.

A Magyar Párt a függetlenség útján 1928–1933 című fejezet a megerősödött, az alkalmi koalíciók után immár a nemzeti érdekérvényesítés politikáját önállóan folytató Magyar Párt küzdelmeit foglalja össze. A román parlament második legnagyobb pártja ebben az időben a demokrácia és a kisebbségvédelem (nyelvhasználat, közigazgatás, templom és iskola) összekötésével folytatta a harcot. Ennek bemutatásában II. Károly trónra lépése, a „szakértői kormány”, a kisebbségi alminiszterség éppen úgy jól kidolgozott alfejezetet kapott, mint Iorga kultúrpolitikája és a magyarokban nagy csalódást keltő konkordátum, a Nemzetek Szövetsége, Jakabffy genfi munkaterapepe és a magyar vasutasok tragédiája.

Az *Erdély magyarsága a revíziós harcok keresztüztüében 1933–1938* című fejezet a Hitler hatalomra jutásával kezdődő és a második világháború kitörésével záruló történelmi korszak vészterhes lajstroma. Ebben a periódusban a romániai parlamentarizmus válságát a revízióellenes mozgalmak és a numerus valachicus, Bethlen György és Nicolae Titulescu külügyminiszter vitája, a magyar vagyonok elkobzása és a közigazgatás „reformja” kísérte. Saját nemzedéke, az Erdélyi Fiatalok fellépését és eredményeit Mikó e rész *Az új nemzedék* című alfejezetében tette mérlegre. Az erdélyi magyar kisebbség politikai történetének utolsó szakasza, amely a könyv írásakor még jelenkortörténetnek, sőt aktuálpolitikai eseménysornak számított; a könyv zárófejezeteként *A rendi Románia és a Magyar Népközösség 1938–1940* címet viseli, amely Gogának a magyarsághoz való viszonyát tárgyalja a királyi diktatúrával, az új alkotmánnyal és az OMP feloszlásával. A „kisebbségi státútumot” és a rendi Románia alaptörvényeit a Nemzeti Újjászületés Frontjába való belépés és a Magyar Népközösség megalakulása követte. Ettől kezdve Mikó Bánffy közeli munkatársaként maga is e szervezet román egyenruhájában folytatta a magyar közösség jogaiért vívott sziszifuszi küzdelmet a front feloszlásáig, Erdély visszatéréséig. A *Huszonkét év* mindazonáltal nemcsak az OMP és a Magyar Népközösség történetét magában foglaló politikai történet, hanem kisebbségi művelődés- és eszmetörténet, iskola- és egyházpolitikai összefoglaló is. A ma-

gyar kisebbségnek okozott sérelmek, a mérhetetlen károk és veszteségek számbavétele, amint Balázs Sándor megfogalmazta, „a román politikai erőkel kiépített viszonyrendszer mozgásirányának felrajzolása, sőt a kisebbségi kérdés történelmi elhelyezése a nemzetközi koordináták közé, beleértve ebbe a magyar–román viszony alakulását is”.

Két évtized eseményeinek, a falun és városon élő magyarság hétköznapijának ábrázolásából nem maradt ki sem a transzilvanizmus heroikus erdélyisége és „megtagadása”, az egymásra következő nemzedékeknek a magyarság fennmaradásáért vívott küzdelme, sem a megélhetés nehézségeinek, a gazdasági válság által súlyosbított nyomor és a brutális csendőrterror érzékletes rajza. Mikónak, akinek finom humorát és iróniáját más munkáiból ismerjük, nem anekdotázik, sőt alig idézi a közismert korabeli történeteket. Stílusa a belülről szóló, kívülről ítélő történetíróé, aki néhol általánosítva, máskor a rejtett összefüggéseket, a politikai szereplők alakját mintegy kinagyítva érzékelteti az általa ábrázolt világ léggörét.

E tekintetben is hasonló Ligeti munkája, mely szerzője szerint „távolról sem »tudományos« mű, csak beszámoló jórészt azokról a szellemi magatartásunkat meghatározó mozgalmakról, amelyekben valamilyen formában részt vettem, nemzetvédelmi küzdelmeinkről, amelyek keresztező pontjaira én is odakerültem”. Ligeti arról a hatalmas szellemi erőfeszítésről számol be, „amelyet az erdélyi lelkeséget kifejező alkotó tevékenység tanúsított”. Másutt azt mondja, „E könyv alapján véve szerény kísérlet: megragadni és összefüggésbe hozni azokat az eszméket és mozgalmakat, amelyek kisebbségi korunkat irányították”, más szóval írása nem más, mint az erdélyi szellem „önösszeszedési kísérlete” (az önösszeszedés kifejezését az erdélyi közírásban néhány évtizeddel később Balogh Edgár honosította meg). Ligetinek a kultúra és a politika viszonyáról vallott felfogása megegyezik a Jakabffyval, aki szerint a magyarság közképviselője formailag pártalakulat, tartalmilag azonban „kultúrközösség”. Amint a lugosi Magyar Otthon 1931. decemberi avatásakor mondta, „[a]z, amit Magyar Pártnak hívunk, csak azért folytat politikai küzdelmet, azért nyúl bele a választások mocsarába is, hogy nemzeti kultúránk fennmaradását és fejlődését biztosítsa, amelyet át kell mentenünk a messze jövő századaira is”. Ligeti úgy látta, „[a]mennyiben az irodalmat szerves lényként fogjuk fel, a mi irodalmunk öncélúságán kívül nemzetkisebbségi célokat is szolgál”. Ekként lehetséges, hogy „[a]z erdélyi irodalom eszménye: politikai eszmény”.

A *Súly alatt a pálma* Ligeti megtizedelődött, lírai és realista, heroikus fatalizmustól és törhetetlen életerőtől áthatott, kötelességtudó nemzedéke és az utódok páratlanul gazdag szellemi életének panorámája. Olyan körkép, melyen valamennyi irodalmi és sajtóirányzat képviselői, írók, újságírók, szerkesztők, könyves emberek, művészek, politikusok, a kultúrateremtés „közkatonaí” és az erdélyi magyar olvasó alakja látható, némelyikük aprólékos kidolgozásban, másoké csak vázlatyszerűen. Ligeti munkája az Erdélyi Szépművészeti Céhtől a Helikonon, az erdélyi magyar Pen Clubon, a *Független Újságon* és az *Ellenzéken* át a pódiumig és „a közvéleményig” a magyar irodalom- és kultúrtörténet tárháza, olyan apró részletekkel telítve, melyek nyomán még ma sem indult el a kutatás. A *Súly alatt...* korrajz és forrásmű, érzelmes vallomás, az erdélyiség szellemi univerzumának szerelmes földrajza. Ligeti életének, irodalmi műveinek, közírásának ismeretében azonban tragikus pusztulásának felidézése nélkül is kijelenthető, hogy munkája nemcsak érzelmes vallomás, hanem megindító hitvallás is kultúrájáról, vagyis magyarságáról. Az általa áb-

rázolt korszak lezárása után is úgy vélte, az erdélyi magyar „népkisebbséghez” tartozni nem számszerűség, hanem minőség és morál kérdése. „A kisebbség abban a pillanatban születik meg, amikor áthatja a szellem, lelket fújtat bele, tudatot ad neki, a küldetés jeleivel ruházza fel, és így népkisebbséggé avatja. [...] Ha valamiben valóban értékes termése volt a kisebbségi élet oxidálási folyamatának, *ami több volt még a szellem elvitathatatlan értékeinél is, úgy ez a közösségi etikum.*”

Könyvét Ligeti nem véletlenül *Az erkölcs elsőbbsége* című fejezettel zárta le. Miután leáldozott a hanyatlás kora, az erdélyi magyarság drámájának végkifejlete a vágyott igazság győzelmét hozta. „Ezt az egész huszonné esztendő lábujjhegyen visszük ki és takarítjuk el, mint címeres halottat. [...] a kisebbségi korszak már csak *befejezett* összefoglaló képben él a jelenkor szeme előtt is. [...] ami egy milliós tömegnek soha nem pótolható és soha vissza nem térő huszonné esztendő keserű magánéletét jelenti, és ha le is zárult a síbolt, a nyirkos falakon is keresztülszívárog a tanulság: *az erdélyi magyar társadalmat a szellem tartotta meg, a szellem pedig az igazság és az igazságra támaszkodó erkölcsi tudat erejéből táplálkozott.* Ez az erkölcsi tudat a létezés még kegyetlenebb formái között ott tevékenykedik a déli részekben maradt Jakabffy Elemérekben és Kacsó Sándorokban, Szász Pálokban, Márton Áronokban és a végvárukba kergetett szerény szellemi napszámosokban, tanítóokban és lelkészekben, a Veres Bélákban, akik munkája soha, soha ki nem szakadhat a nagymagyar sorsközösségből.”

Csapody Miklós

